

УДК 316.624

DOI: [https://doi.org/10.17721/BPSY.2025.1\(21\).6](https://doi.org/10.17721/BPSY.2025.1(21).6)

Даніяр КІКБАЄВ, асп.
ORCID ID: 0009-0006-1128-9366
e-mail: kikbaev.ds@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ОСІБ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Вступ. Актуальність цієї статті обумовлена необхідністю визначення зв'язків між факторами соціально-психологічної дезадаптації та різними факторами схильності до девіантної поведінки загалом і агресивності зокрема. Метою статті є доведення методами емпіричного дослідження зв'язку між схильністю до певних видів девіантної поведінки, агресивності та ворожості з порушеннями соціально-психологічної адаптації особистості.

Методи. Використано три стандартизованих опитувальники: методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда, методика визначення схильності до поведінки, що відхиляється (А. Н. Орел), методика схильності до прояву агресії і ворожості А. Басса – А. Дарки. Вибірку склали 252 респондентів ($n = 252$) у віці від 21 до 46 років. Респонденти брали участь в обстеженні за згодою.

Результати. Фактори схильності до девіантної поведінки або прямо взаємообумовлені факторами дезадаптивності, або провокують аномальні зміни рівня агресивності і ворожості. Такі зміни обумовлюють порушення адаптивності. Емпіричні дані вказують, що психологічний профіль особи із девіантною спрямованістю обумовлений порушеннями соціалізації.

Висновки. Найбільш істотне значення має взаємообумовленість факторів адаптації і факторів агресивності та ворожечі. Високі показники кореляційних зв'язків між факторами схильності до девіантної поведінки і компонентами агресивності та ворожості у особи із девіантною спрямованістю можуть суттєво впливати на ступінь її соціальної дезадаптації. Ключовими якостями, які визначають соціально-психологічну дезадаптивність, є фактори схильності особистості до девіантної поведінки на тлі аномального рівня агресивності і ворожості. У свою чергу зниження рівня агресивності і ворожості сприяє вирівнюванню дисбалансу провідних факторів адаптивності і нормалізації індивідуальних показників схильності до девіантної поведінки. Відповідно, приведення до норми соціально-психологічних особливостей адаптивності сприяє зниженню ризику прояву девіантної поведінки та рівня агресивності і ворожості.

Ключові слова: асоціальність, агресивність, ворожість, девіантність, делінквентність, соціально-психологічна дезадаптивність.

Вступ

Актуальність цієї статті обумовлена необхідністю визначення зв'язків між факторами соціально-психологічної дезадаптації та різними факторами схильності до девіантної поведінки загалом, і агресивності зокрема. З точки зору юридичної психології прийнято виділяти соціально адаптивну поведінку, яка характеризується просоціальною спрямованістю, з одного боку, і соціально дезадаптивну поведінку, що характеризується аморальною, асоціальною або антисоціальною спрямованістю – з іншого. При такому підході, згідно із твердженням Грись А. М., дезадаптація розглядається як самостійний феномен, в основі формування якого закладені такі фактори як неузгодженість у психічному розвитку, невідповідність психолого-соціального статусу особистості вимогам нового соціального стану. Тобто, термін "соціальна дезадаптація особистості" позначає порушення процесів взаємодії індивіда з оточенням, що перешкоджає підтримці гомеостазу між організмом і зовнішніми соціальними умовами. Зовнішні девіантні прояви соціально-психологічної дезадаптації можуть бути обумовлені різноманітними психологічними причинами, що визначає необхідність раннього розпізнавання природи невідповідності і розбалансованості в психічному розвитку особистості, адекватному віковим нормам. Автор зазначає, що термін "дезадаптація" відносно недавно увійшов у вжиток в сфері психології і психіатрії, і його застосування викликає значні суперечки, особливо в оцінці ролі і місця дезадаптаційних станів у межах категорій норми і патології. Особлива увага при цьому приділяється проблемі порушень соціальної адаптації у дітей і підлітків, яка пов'язана з відхиленнями в особистісному розвитку та формуванням симптомокомплексів, що сприяють девіантній поведінці (Грись, Голубнюк, 2016).

У свою чергу Шевчук В. В. стверджує, що оскільки в основі самореалізації особистості закладено поєднання

максимальної свободи людини при дотримання нею соціальних норм, девіантна поведінка сприймається суспільством як загроза стабільності, яка порушує соціальний баланс. Численні форми поведінки, що відхиляється від норми, також вказують на існування конфлікту між особистими та суспільними інтересами. Відповідно, за таких умов, негативні прояви дезадаптованої особистості потребують корекції (Шевчук, 2021).

Факторами, які детермінують, підсилюють або підтримують девіантні прояви, на думку Шевчук В. В., можна виділити:

1) зовнішні – поєднують умови навколишнього природного і соціального середовища;

2) внутрішні – біологічні та внутрішньоособистісні.

Такої позиції дотримуються Самсіна І. Л. та Гачак-Величко Л. А., які вважають основними видами зовнішніх і внутрішніх детермінуючих факторів девіантної поведінки соціальні, педагогічні, біологічні, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні (внутрішньо-особистісні). Найбільш досліджуваними і, відповідно, найбільш важливими авторами вважають психологічні фактори. Крім того, суттєвим внутрішнім чинником соціальних девіацій є також деформовані індивідуально-психологічні якості, а саме, викривлені мотиви та цінності, когнітивна та емоційна сфера, локус контролю та самоповага особистості (Самсін та Гачак-Величко, 2021).

Отже, девіації виникають на рівні психіки або психологічних явищ, що спричиняє деформацію спрямованості поведінки, яка стає аморальною, асоціальною або антисоціальною. Так, наприклад, Ліч О. М. і Кузнецова А. В. виявляють зв'язок між антисоціальною поведінкою і акцентуаціями характеру. Кікалішвілі М. В. вказує на антисоціальну спрямованість особистості делінквента. Александров Д. О. зазначає, що деформація вольової і мотиваційно-емоційної сфери обумовлює антисоціальну

спрямованість агресивності і ворожості особистості. Водночас Середницька І. А. доводить, що бродяжництво є одним із різновидів асоціальної поведінки.

Як відомо, соціальні девіації залежать від історичного часу і норм конкретного соціуму, їх можна прогнозувати і в деяких випадках управляти ними з метою профілактики. Так, наприклад, нерівні умови для досягнення успіху можуть призвести до фрустрації і незаконних способів компенсації такого незадоволення. Соціальні умови визначають характер девіацій, але недостатні для пояснення поведінки конкретної особистості. У свою чергу, біологічні процеси впливають на поведінку, визначаючи реакції на середовище. Індивідуальні властивості, такі як імпульсивність або нервово-психічна нестійкість, можуть збільшити ймовірність прояву девіантності. Ці фактори діють у контексті соціального оточення і можуть змінюватися під його впливом. Водночас внутрішньоособистісні фактори схильності до девіантної поведінки формуються на тлі несприятливих життєвих умов і внутрішніх конфліктів, що призводить до неадекватної самооцінки і низького рівня рефлексії. Ця поведінка характеризується духовними проблемами, втратою сенсу життя, несформованістю моральних цінностей, деформацією ціннісно-мотиваційної системи, емоційними проблемами (тривога, депресія), проблемами саморегуляції і когнітивними спотвореннями. Комбінація цих факторів може перевищувати поріг нормативності, спричиняючи поведінку, яка відхиляється від загальноприйнятих норм. Слід звернути увагу на три рівні факторів успішної соціальної адаптації, зокрема суспільну, групову та індивідуальну. На думку Запорожченка О., соціальна адаптація на рівні суспільства сприяє формуванню соціальної структури, що відповідає новим соціальним відносинам; інституціалізації нових соціальних функцій; зміні норм суспільного життя та формуванню нових стандартів життя. Соціальна адаптація на рівні груп зазвичай виражається в поліпшенні соціального становища конкретної групи, а також у підвищенні її ролі в суспільному житті. До ознак індивідуальної адаптації особистості належать прагнення до підвищення соціального статусу, задоволеність існуючими суспільними відносинами, а також активна підтримка та участь у проведенні соціальних інновацій (Запорожченко, 2019). У свою чергу, соціальна дезадаптація характеризується зниженням або відсутністю здатності індивіда пристосовуватися до умов життя в суспільстві. Цей процес може зачіпати всі структурні елементи особистості, включаючи спрямованість і мотиваційну сферу, психічні пізнавальні процеси і емоційно-вольову сферу. В результаті можуть формуватися негативні акцентуовані риси характеру, тривожність, невротичні і психотичні реакції, демонстративність і екзальтованість тощо. Крім того, спостерігається зниження або зміна спрямованості вольового контролю, формується неадекватна самооцінка і зменшується поліваріативність поведінкових стратегій. При цьому не існує лінійної залежності між конкретним фактором і девіантною поведінкою, адже вона є складною формою соціальної поведінки, обумовленою системою взаємопов'язаних причин. Зважаючи на це, об'єктом дослідницького інтересу є визначення наявності зв'язків між провідними факторами соціальної адаптивності і показниками схильності до деяких форм девіантної поведінки та агресивності.

Таким чином, **метою** цієї статті є доведення методами емпіричного дослідження зв'язку між схильністю до

певних видів девіантної поведінки, агресивності та ворожості, з порушеннями соціально-психологічної адаптації особистості.

Об'єкт дослідження – індивідуально-психологічні фактори, що визначають порушення соціально-психологічної адаптації внаслідок девіантності. Була сформована група респондентів – $n = 252$ особи у віці від 21 до 46 років (середній вік 32 роки). Опитування проведено в період з березня по червень 2023 року за згодою респондентів.

Щоб зрозуміти концептуальний підхід до явища, необхідно мати чітке уявлення про визначення, які характеризують його. Девіантна поведінка як явище широко вивчається поведінковими науками. І хоча на сьогоднішній день немає загальноприйнятого визначення девіантної поведінки, більшість фахівців погоджуються, що вона становить систему вчинків особистості, які відрізняються від загальноприйнятих стандартів нормативної поведінки в певних сферах суспільних відносин. Крім того, може включати дії, що відхиляються від правових або моральних норм, прийнятих у суспільстві. Крайніми формами девіантної поведінки є злочинна і некримінальна аморальна поведінка. (Казміренко, Моїсєєв та ін., 2008). Також на сьогоднішній день у девіантології відсутня єдина класифікація видів девіантної поведінки, адже її систематизують за різними ознаками.

Автори виділяють нестандартні, соціально-правові, асоціальні, антисоціальні, делінквентні, деструктивні, аутодеструктивні, адиктивні, суїцидальні, психопатологічні, патофізіологічні, патохарактерологічні та інші форми соціальних відхилень. Значний внесок у дослідження проблем девіантної поведінки зробили багато науковців, такі як Азізов С. С., Александров Д. О., Александров Ю. В., Андрейчева А. О., Андреевков В. Л., Андрієнко О. В., Андрусишин Р. М., Андросюк В. Г., Арефнін С. В., Афузова Г. В., Байда С. П., Бандура А., Бойко-Бузіль Ю. Ю., Галич Я., Герасимов Т. З., Герасіна Л. М., Гусаров С. М., Демко Т. М., Дрозд О. Ю., Дубінін С. М., Дубровський І. М., Євдокимова О. О., Железнякова Ю. В., Ірхін Ю. Б., Казміренко Л. І., Каїрова Б. К., Камінська О. В., Кікалішвілі М. В., Кисельов М. О., Кісіль З. Р., Кісіль Р. В., Когут М. Г., Козубовська І. В., Кононов І. Ф., Ліч О. М., Логачов М. Г., Макаренко П. В., Макаренко О. М., Маркелова А. В., Мателега М. М., Медведев В. С., Нежута А. В., Назмутдінов Р. А., Нестєрова І. О., Олійник О., Онуфрієва Л. А., Орбан-Лембрик Л. Е., Охріменко І. М., Павлюк О. Д., Переш М. Є., Пономоренко Я. С., Предко О. І., Предко Д. Є., Пріснякова Л. М., Руценко І. П., Саппа М. М., Сафін О. Д., Сіроха Л. В., Філоненко В., Фурманов І. А., Христук О. Ш., Чайковська О. М., Чаплик М. М., Шевченко Л. О., Шиліна А. А., Шинкаренко І. О., Бічієрі К., Верадж А., Ганегонда Д., Гідденс Е., Гілінський Я. І., Дюркгейм Е., Змановська О. В., Когамов М. Ч., Мертон Р., Меснер С., Нолл Дж., Паттон К., Рахметов С. М., Фрейд З., Фромм Е. та інші.

Різноманіття типологічних характеристик девіантної поведінки обумовлює необхідність пошуку загальних ознак, її зв'язків із різними психологічними чинниками, а також закономірностей виникнення та розвитку соціальних дезадаптацій. Тому вважаємо за можливе зупинитися на класифікації, запропонованій Казміренком Л. І., Моїсєєвим Є. М. та співавторами, які у межах юридичної психології виділяють такі основні види девіантної поведінки: делінквентну, адиктивну та соціально дезадаптивну. У подальшому аналізі результатів проведеного дослідження послідовно розглянемо їх у контексті основних

підходів розуміння психологічних факторів девіантності загалом і окремих її проявів, починаючи від асоціальної та антисоціальної (делінквентної) поведінки і закінчуючи адиктивною, аномічною, аутодеструктивною та іншими варіантами соціально-дезадаптованої поведінки.

Методи

Адаптивність є системоутворюючим фактором, що пронизує всі складові як структури самої особистості, так і ключові сфери діяльності. Дисбаланс провідних психологічних факторів адаптивності (зокрема, загальна спрямованість до соціальної адаптації, самоприйняття, прийняття інших, емоційний комфорт, інтернальність, домінантність, ескапізм) спричиняє нездатність адаптуватися в соціумі, тобто – дезадаптацію. Водночас дезадаптація може не тільки сприяти виникненню девіантної поведінки, але також формуватися через девіантну спрямованість особистості. З огляду на це детально проаналізуємо провідні взаємозв'язки індивідуально-психологічних особливостей, визначаючи адаптивність факторів схильності до поведінки, що відхиляється, а також агресивності і ворожості. Для досягнення поставленої мети використано такі методи: теоретичний аналіз джерел та емпіричне психодіагностичне дослідження з подальшим математико-статистичним опрацюванням отриманих результатів. Використаний психодіагностичний інструментарій: методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда, методика визначення схильності до девіантної поведінки А. Н. Орла, методика виявлення схильності до прояву агресії і ворожості А. Басса – А. Дарки. Після опрацювання одержаних результатів було проведено математико-статистичний кореляційний аналіз взаємозв'язків показників провідних компонентів соціально-психологічної адаптації зі шкалами схильності до різних форм девіантної, агресивної і ворожої поведінки.

Дослідження складалося з таких етапів:

- 1) опрацювання теоретичних джерел;
- 2) аналіз емпіричних даних методом лінійної кореляції з використанням коефіцієнта рангової кореляції r -Спірмена. Щодо обсягу вибірки ($n = 252$) статистичне

значення r_s становить не менше 0,124 при $p \leq 0,05$, високе значення r_s не менш як 0,163 при $p \leq 0,01$, а максимальне значення r_s становить 0,207 при $p \leq 0,001$.

3) на основі інтерпретації виявлених зв'язків надані висновки для обговорення.

Обробка емпіричних даних проводилася з використанням програми Microsoft Excel для Microsoft 365 MSO (версія 2502).

У контексті дослідження використана нами методика діагностики соціально-психологічної адаптивності К. Роджерса – Р. Даймонда включає усі перераховані вище показники.

Шкали за методикою А. Н. Орла поділяються на змістовні і службові. Змістовні шкали спрямовані на вимірювання психологічного змісту комплексу пов'язаних між собою форм девіантної поведінки, тобто соціальних і особистісних установок, що стоять за цими поведінковими проявами. До змістовних шкал належать: шкала схильності до подолання норм і правил; шкала схильності до адиктивної поведінки; шкала схильності до самоушкоджувальної і саморуйнівної поведінки; шкала схильності до агресії і насильства; шкала схильності до втрати вольового контролю емоційних реакцій; шкала схильності до делінквентної поведінки.

Чинники за методикою А. Басса–А. Дарки включають шкали фізичної агресії, вербальної агресії, непрямой агресії, негативізму, дратівливості, підозрілості, образливості, почуття провини (аутоагресії), індекс агресивності та індекс ворожості. При обробці аналізованих емпіричних даних слід враховувати значення у межах норми до 50–60 балів за 100-бальною шкалою. У разі аналізу профілю респондента за методикою А. Басса–А. Дарки визначена норма агресивності – 21 ± 4 і норма ворожості – $6-7 \pm 3$.

Результати

Взаємозв'язки шкал схильності до поведінки, що відхиляється за чинниками соціальної адаптивності та компонентами агресивності і ворожості представлені у табл. 1 і 2 відповідно. Кореляційна матриця за методикою К. Роджерса–Р. Даймонда і А. Басса–А. Дарки представлена у табл. 3.

Таблиця 1

Кореляційна матриця за методикою А. Н. Орла і К. Роджерса–Р. Даймонда

Шкали	Коеф. корел. / обсяг вибірки / стат. знач	Адаптивність	Самоприйняття	Прийняття інших	Емоційний комфорт	Екстернальність	Домінантність	Ескапізм
Схильність до подолання норм і правил	r	-0,241	-0,241	-0,166	-0,210	-0,239	-0,176	0,150
	n	252	252	252	252	252	252	252
	$p \leq 0,01$	0,000	0,000	0,008	0,001	0,000	0,005	0,017
Схильність до адиктивної поведінки	r	-0,178	-0,162	-0,184	-0,228	-0,150	-0,183	0,207
	n	252	252	252	252	252	252	252
	$p \leq 0,05$	0,005	0,010	0,003	0,000	0,018	0,004	0,001
Схильність до самоушкодження та саморуйнівної поведінки	r	-0,140	-0,172	-0,193	-0,148	-0,068	-0,033	0,158
	n	252	252	252	252	252	252	252
	$p \leq 0,05$	0,026	0,006	0,002	0,019	0,282	0,604	0,012
Схильність до агресії та насильства	r	-0,194	-0,105	-0,245	-0,193	-0,115	-0,201	0,259
	n	252	252	252	252	252	252	252
	$p \leq 0,05$	0,002	0,097	0,000	0,002	0,068	0,001	0,000
Схильність до втрати вольового контролю емоційних реакцій	r	-0,216	-0,098	-0,308	-0,206	-0,100	-0,189	0,264
	n	252	252	252	252	252	252	252
	$p \leq 0,01$	0,001	0,120	0,000	0,001	0,114	0,003	0,000
Схильність до делінквентної поведінки	r	-0,301	-0,282	-0,296	-0,303	-0,228	-0,241	0,193
	n	252	252	252	252	252	252	252
	$p \leq 0,001$	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,002

Таблиця 2

Кореляційна матриця за методикою А. Н. Орла і А. Басса–А. Дарки

Шкали	Коеф.корел. / обсяг вибірки / стат. знач.	Фізична агресія	Вербальна агресія	Непряма агресія	Негативізм	Дратівливість	Підозрілість	Образливість	Почуття провини, аутоагресія	Індекс агресивності	Індекс ворожості
Схильність до подолання норм і правил	r	0,164	0,150	0,167	0,093	0,230	0,159	0,310	0,193	0,225	0,302
	n	252	252	252	252	252	252	252	252	252	252
	p≤0,05	0,009	0,017	0,008	0,139	0,000	0,011	0,000	0,002	0,000	0,000
Схильність до адиктивної поведінки	r	0,317	0,229	0,263	0,235	0,286	0,274	0,345	0,254	0,362	0,380
	n	252	252	252	252	252	252	252	252	252	252
	p≤0,001	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Схильність до самоушкодження та саморуйнівної поведінки	r	0,349	0,205	0,260	0,121	0,261	0,198	0,280	0,247	0,362	0,293
	n	252	252	252	252	252	252	252	252	252	252
	p≤0,001	0,000	0,001	0,000	0,054	0,000	0,002	0,000	0,000	0,000	0,000
Схильність до агресії та насильства	r	0,391	0,198	0,315	0,247	0,322	0,285	0,310	0,283	0,400	0,356
	n	252	252	252	252	252	252	252	252	252	252
	p≤0,05	0,000	0,002	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Схильність до втрати вольового контролю емоційних реакцій	r	0,386	0,316	0,458	0,238	0,415	0,234	0,372	0,256	0,505	0,344
	n	252	252	252	252	252	252	252	252	252	252
	p≤0,001	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Схильність до делінквентної поведінки	r	0,303	0,261	0,251	0,147	0,246	0,220	0,360	0,222	0,358	0,340
	n	252	252	252	252	252	252	252	252	252	252
	p≤0,05	0,000	0,000	0,000	0,019	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

Таблиця 3

Кореляційна матриця за методикою К. Роджерса–Р. Даймонда і А. Басса–А. Дарки

Шкали	Коеф.корел. / обсяг вибірки / стат. знач.	Адаптивність	Самоприйняття	Прийняття інших	Емоційний комфорт	Екстернальність	Домінантність	Ескапізм
Фізична агресія	r	-0,174	-0,114	-0,237	-0,169	-0,114	-0,189	0,265
	n	252	252	252	252	252	252	252
	p≤0,05	0,006	0,070	0,000	0,007	0,072	0,003	0,000
Вербальна агресія	r	0,059	0,055	-0,108	0,035	0,133	0,101	0,009
	n	252	252	252	252	252	252	252
	p≤0,05	0,351	0,383	0,088	0,583	0,035	0,110	0,883
Непряма агресія	r	-0,060	0,005	-0,097	-0,118	0,006	-0,149	0,181
	n	252	252	252	252	252	252	252
	p≤0,05	0,341	0,941	0,123	0,062	0,923	0,018	0,004
Негативізм	r	-0,029	-0,001	-0,049	-0,070	-0,017	-0,087	0,170
	n	252	252	252	252	252	252	252
	p≤0,05	0,644	0,984	0,443	0,270	0,791	0,167	0,007
Дратівливість	r	-0,254	-0,218	-0,280	-0,289	-0,181	-0,204	0,375
	n	252	252	252	252	252	252	252
	p≤0,01	0,000	0,001	0,000	0,000	0,004	0,001	0,000
Підозрілість	r	-0,241	-0,187	-0,290	-0,330	-0,216	-0,385	0,456
	n	252	252	252	252	252	252	252
	p≤0,05	0,000	0,003	0,000	0,000	0,001	0,000	0,000
Образливість	r	-0,346	-0,310	-0,307	-0,379	-0,290	-0,412	0,463
	n	252	252	252	252	252	252	252
	p≤0,05	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Почуття провини, аутоагресія	r	0,069	0,130	0,014	-0,018	0,083	-0,244	0,260
	n	252	252	252	252	252	252	252
	p≤0,05	0,278	0,039	0,823	0,777	0,192	0,000	0,000
Індекс агресивності	r	-0,088	-0,033	-0,197	-0,122	-0,006	-0,126	0,216
	n	252	252	252	252	252	252	252
	p≤0,05	0,166	0,600	0,002	0,053	0,922	0,046	0,001
Індекс ворожості	r	-0,329	-0,282	-0,354	-0,409	-0,278	-0,429	0,539
	n	252	252	252	252	252	252	252
	p≤0,001	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

Отже, *шкала схильності до подолання норм і правил*. Аномія, як стан суспільства та індивіда, характеризується втратою норм, цінностей і орієнтирів, що призводить до соціальної дезорієнтації і внутрішнього конфлікту. Аналіз теоретичного матеріалу дозволяє зробити висновок, що аномічна поведінка характеризується двома визначальними факторами – безнормністю і відчуженістю. Таким чином, бачимо, що індикатори шкали схильності до подолання норм і правил за методикою А. Н. Орла відповідають рекомендаціям щодо виявлення стану аномії.

Аналіз емпіричних даних показує суттєві кореляційні зв'язки між шкалою схильності до подолання норм і правил та всіма компонентами структури адаптивності за К. Роджерсом–Р. Даймонду (0,163 за $p \leq 0,01$). Крім того, схильність до аномії взаємообумовлена зі структурою агресивності і ворожості. Такі зв'язки свідчать, що за схильності до цієї форми девіантної поведінки, індивід синхронно проявляє різні форми агресії і ворожості до оточення, в тому числі фізичну агресію, дратівливість, образливість, демонстративну зневажливу лексику, непристойні і образливі жести, загальну агресивність.

У свою чергу, такі фактори агресивності і ворожості як фізична агресія, дратівливість, підозрілість, образливість значно обумовлюють соціальну дезадаптивність. Так, максимально сильні кореляції (0,207, $p \leq 0,001$) виявлені між ворожістю і дезадаптацією (–0,329), неприйняттям себе (–0,282), неприйняттям інших (–0,354), емоційним дискомфортом (–0,409), екстернальністю (–0,278), підпорядкованістю (–0,429), ескапізмом (0,539).

Це означає, що в міру зростання рівня ворожості здатність і бажання особи приймати норми і правила взаємодії з соціальним середовищем будуть знижуватися. Ця реакція має взаємну зворотну тенденцію. Крім того, схильність до аномії провокує загальне неприйняття оточення, загострення почуття емоційного дискомфорту, зниження рівня домінантності і схильність до уникнення реальності. Таким чином, можемо зробити висновок, що схильність до подолання норм і правил є фактором соціальної дезадаптації. Вони взаємозумовлюють агресивну і ворожу поведінку, що в свою чергу істотно впливає на гармонійну адаптацію людини в соціумі. Таким чином, цей факт може підтверджувати думку дослідників про те, що аномія на індивідуально-психологічному рівні є наслідком індивідуальної соціальної дезадаптації та виникає як результат колективної реакції на дезінтеграцію і дезорганізацію суспільства (Теумоорі, Bastian, & Jetten, 2016).

Шкала схильності до адиктивної поведінки. Адиктивну поведінку прийнято диференціювати залежно від типу девіацій на дві групи:

- хімічна залежність; мається на увазі у широкому сенсі залежність від вживання будь-яких психоактивних речовин (пар), які в свою чергу поділяються на легальні (тютюн, алкоголь, токсичні речовини) і нелегальні наркотики (героїн, кокаїн, похідні конопель, ЛСД та інші);
- нехімічна залежність; може проявлятися у формах залежностей (віртуальна – від комп'ютерних ігор і соціальних мереж), фізіологічна (сексуальна, садомазохізм, проституція, аномальна харчова поведінка), ідеологічний фанатизм (сектантство, музичний, спортивний, релігійний, національний та інші форми фанатизму), шопоголізм, трудовголізм, гемблінг тощо.

Таким чином, можна зробити висновок, що схильність до адиктивної поведінки максимально взаємозумовлена всіма елементами агресивності і ворожості (0,207, $p \leq 0,001$). Крім того, залежність істотно пов'язана з усіма факторами дезадаптивності (0,124, $p \leq 0,05$).

Аналізуючи емпіричні дані, представлені в табл. 1, бачимо, що проблеми соціальної адаптації безпосередньо пов'язані зі схильністю до вищезазначених форм адикцій. Крім того, слід зазначити, що ця методика не призначена для виявлення ознак у особи алкогольної, наркотичної або іншої залежності, так як, наприклад, не передбачає встановлення періодичності вживання відповідних речовин (ця ознака є ключовою при розмежуванні схильності до адиктивної поведінки і наявності у особи такої залежності).

Схильність до адикції демонструє виникнення відповідних дезадаптивних проявів, зумовлених агресивністю та ворожістю. Наприклад, підвищення загального рівня ворожості може провокувати неприйняття інших, ескапізм, і навпаки.

У свою чергу, нездатність прийняття оточуючих може призводити до підвищення ступеня фізичної агресії, дратівливості, підозрілості, образливості, загального стану агресивності та ворожості.

Отже, схильність до залежної поведінки має прямий взаємний причинний зв'язок із соціальною дезадаптацією. Беручи до уваги істотний зв'язок факторів схильності до адиктивної поведінки з факторами агресивності і ворожості, які обумовлюють здатність до адаптації, можна стверджувати про пряму взаємну обумовленість дезадаптації схильністю до залежної поведінки.

Шкала схильності до самоушкоджувальної та саморуйнуючої поведінки. Аутодеструктивна, тобто саморуйнівна та самоушкоджуюча поведінка, характеризується відхиленням від медичних або психологічних норм, що становлять загрозу для самої особистості (О. В. Змановська, Л. А. Онуфрієва та О. М. Чайковська).

Різними дослідженнями неодноразово було доведено, що особи, які проявляють схильність до самоушкодження і саморуйнування мають проблеми з соціальною адаптацією. Наші емпіричні дані також показують статистично сильні зв'язки зі шкалами адаптивності (0,124, $p \leq 0,05$; 0,163, $p \leq 0,01$; 0,207, $p \leq 0,001$). Крім того, високі негативні значення демонструють шкали неприйняття себе (–0,172) та неприйняття інших (–0,193). Значущий позитивний зв'язок зі шкалою ескапізму (0,158) вказує на схильність до прояву саморуйнівної (аутодеструктивної) поведінки, щоб уникнути життєвих труднощів.

Далі спостерігаємо дуже сильні взаємозв'язки між шкалою схильності до аутодеструктивної поведінки і шкалами агресивності (0,362) і ворожості (0,293).

Ці дані показують, що схильність до саморуйнування і самоушкодження взаємозумовлена агресивністю і ворожістю, що підсилює дезадаптивність людини. Дезадаптація особистості в соціальному середовищі взаємообумовлена такими негативними особливостями, як нездатність пристосовуватися до змін, неприйняттям себе і оточуючих, емоційним дискомфортом, пов'язаним із підвищеним рівнем тривожності, занепокоєння, схильністю до відходу від реальності.

Крім того, така поведінка взаємно провокує агресивність і ворожість. У тому числі здатність проявляти насильство не тільки до себе, але й до оточення, підозрілість, маніпулятивну образливість, поширення пліток, чуток, помилкових уявлень. Таким чином, цей показник прямо вказує на порушення адаптивних якостей особи.

Шкала схильності до агресії і насильства. Наявна в різних формах девіацій, агресія не є самоціллю, але слугує ефективним способом виконання конкретного завдання. Нам необхідно виявити взаємозумовленість всіх компонентів агресивності і ворожості з провідними чинниками соціальної адаптації, для визначення ризиків

формування схильності до девіантної поведінки. Ми використували методику діагностики агресивності і ворожості А. Басса і А. Дарки, яка дозволяє виконати визначені завдання.

Як можемо бачити, істотні кореляційні зв'язки ($0,124$, $p \leq 0,05$; $0,163$, $p \leq 0,01$; $0,207$, $p \leq 0,001$) виявляються між шкалами методики К. Роджерса–Р. Даймонда і шкалами схильності до агресії і насильства за методикою А. Н. Орла, а також зі шкалами агресивності і ворожості методики А. Басса–А. Дарки.

Зокрема, максимально високі взаємозв'язки структури дезадаптивності зі шкалами ворожості, підозрілості, дратівливості та вразливості. Крім того, сильні зв'язки з фізичною агресією.

Дані свідчать, що при зростанні проявів фізичної агресії і ворожості виникають проблеми адаптації в соціумі. Разом із тим, можлива і протилежна реакція.

Слід зазначити що такі фактори дезадаптивності як пригніченість і ескапізм можуть бути обумовлені всіма елементами агресивності і ворожості. Як бачимо, підвищення дратівливості, підозрілості, вразливості, аутоагресії сприяє загостренню схильності до відходу від реальності. Так само як, в свою чергу, ескапізм підвищує ступінь зазначених негативних особливостей особистості.

Враховуючи надані показники, можемо зробити висновки, що соціальна дезадаптація взаємозумовлена з агресивною і ворожою поведінкою. Так, високий рівень фізичної агресії, дратівливості, уразливості в профілі респондента знижує його здатність прийняття інших. До того ж, підозрілість, образливість, дратівливість, аутоагресія, обумовлюючи підвищення рівня агресивності і ворожості, знижують здатність особи проявляти лідерські якості, демотивують на досягнення особистих успіхів, стимулюють до відходу від реальності.

Таким чином, аномальний рівень агресивності і ворожості сприяє розвитку і підтримці дезадаптивних особливостей особистості.

Шкала схильності до втрати вольового контролю емоційних реакцій. Ця шкала характеризує схильність до асоціальної поведінки, яку деякі автори відносять до аморальної. Асоціальна поведінка є наслідком порушення соціалізації, в результаті чого особа не усвідомлює цінностей відповідних суспільних процесів, явищ, відносин, що й породжує правопорушення.

Представлені в табл. 1 емпіричні дані свідчать про сильну кореляцію між схильністю до втрати вольового контролю емоційних реакцій і шкалами адаптивності за винятком самоприйняття та інтернальності. У той же час, асоціальність має максимально високі зв'язки з усією структурою агресивності і ворожості відповідно до теорії А. Басса–А. Дарки ($0,207$, $p \leq 0,001$).

Таким чином, бачимо, що формування асоціальної поведінки взаємообумовлене станом агресії і ворожості і дезадаптивністю людини. Крім того, зростання ескапізму та екстернальності супроводжується порушенням адаптивності, емоційним дискомфортом, неприйняттям себе та інших.

Шкала схильності до делінквентної поведінки. Анти-соціальна поведінка або правопорушення зазвичай пов'язані із порушеннями правил, які регулюються кримінальним законодавством.

Аналіз емпіричних даних показує, що делінквентність, так само як і асоціальна поведінка, максимально сильно ($0,207$, $p \leq 0,001$) обумовлена агресивністю, ворожістю і тотальним порушенням соціальної адаптивності.

Дискусія і висновки

Дисбаланс соціально-психологічних факторів обумовлює виникнення девіантної поведінки. Зокрема, кожна конкретна форма дезадаптації має як набір загальних детермінуючих факторів, так і якості, що визначають специфіку тієї чи іншої форми девіації. Наприклад, як описують Л. А. Онуфрієва і А. М. Чайковська, Н. А. Кравцова, М. В. Яворська, для алкозалежних або наркозалежних характерні психоемоційна нестійкість, нетерплячість, бажання отримання задоволень за всяку ціну. Водночас, показуючи низьку пристосованість до рутини повсякденності, залежні виявляють психічну нестійкість, нестабільність поведінки і гостру потребу в міжособистісних взаєминах; у кризовій ситуації можуть проявляти більш високу короткострокову адреналінову витривалість. Предмет залежності замінює дружбу, любов, інші види активності. Він поглинає час, сили, енергію та емоції, спричиняє нездатність підтримувати гармонійність особистості і соціальні зв'язки. Вивчення залежності вимагає особливої уваги до ранніх умов формування особистості, сімейного виховання, тобто факторів стійкості, які допоможуть уникнути психологічних проблем особистості в майбутньому. Для вирішення завдань цієї роботи нам необхідно визначити критичні показники адиктивної особистості (Онуфрієва, & Чайковська, 2024).

На думку Б. Іваненка і Ю. Святенка, аутодеструктивна поведінка – це процес саморуйнування (фізичного, психологічного, емоційного стану), що може не повністю усвідомлюватися людиною. Він пов'язаний із психологічно інтенсивними почуттями, які виникли в результаті дитячої травми або сорому та спричиняють неприйняття або відчуження себе (Іваненко, Святенко, 2023). Однією із найбільш характерних форм аутодеструктивної поведінки є суїцидальна поведінка – акт самогубства або його спроба, – спрямована на вихід особистості із кризової ситуації. Людина, що відчуває безнадійність і безпорадність через фрустрацію ключових потреб, може вдатися до такої поведінки як до останнього засобу вирішення проблем. У науковій літературі, зокрема в роботах В. М. Волкової, Л. А. Онуфрієвої та О. М. Чайковської, Е. Шейдмана та інших, виділяються такі типи суїцидальної поведінки, як істинний, демонстративний, прихований суїцид.

Враховуючи психологічні особливості суїцидальної особистості, вважається (А. Г. Амбрумова, О. Змановська), що для суїцидента характерна висока тривожність, песимізм, тенденція до самозвинувачення і схильність до дихотомічного мислення. Також автори відзначають труднощі вольового зусилля і тенденцію до самоусунення від вирішення проблем.

Саржевський С. М. виділив так звані предиспозиційні суїцидогенні фактори, тобто ті особливості психічного функціонування, які спричиняють формування суїцидальної поведінки, а саме:

- 1) знижена толерантність до емоційних навантажень;
- 2) особливості інтелекту (максималізм, категоричність, незрілість суджень);
- 3) неповноцінність комунікативних систем;
- 4) слабкість психологічних захисних механізмів;
- 5) неадекватна (лабільна, занижена або завищена) самооцінка;
- 6) зниження або втрата цінності життя;
- 7) інтраперсональний та інтерперсональний конфлікти як компоненти суїцидальної поведінки (Саржевський, 2020).

Агресивність як властивість особистості проявляється в готовності до агресії. Очевидно, що високий рівень агресії включає різноманітний спектр поведінки, яка

порушує фізичну і психічну цілісність людини, завдає їй шкоди, перешкоджає реалізації намірів, протидіє інтересам або ж веде до знищення (Нежута, 2015). Агресія проявляється у формі фізичної та вербальної поведінки з метою заподіяти шкоду (фізичну та психологічну) іншим людям. Здатність людини до соціальної організації зменшує роль структурних характеристик в агресивних діях. Здатність людини до соціальної організації зменшує роль структурних характеристик в агресивних діях. Таким чином, десоціалізація і дезадаптація особистості обумовлює готовність проявити агресію без провокації і вираженість стійкого ворожого ставлення до оточуючих. Емпіричні дослідження свідчать про те, що особи з високим рівнем агресивності характеризуються конфліктністю, наполегливістю, дратівливістю, нетерпимістю до конкуренції, незалежністю від впливу інших людей і упередженим ставленням до них.

Асоціальні типи спрямованості особистості свідчать про нестачу або спотворене засвоєння існуючих загальноприйнятих цінностей, моделей поведінки і соціальних норм суспільства в процесі соціалізації (Запорожченко, 2020). Асоціальна спрямованість поведінки особистості може проявлятися одночасно з антисоціальною поведінкою, яка є за змістом делінквентною (Змановська, Онуфрієва і Чайковська, Христук та інші).

Савищенко В. стверджує, що асоціальна поведінка – це дії, вчинки, спосіб життя людини, що не відповідає нормам моралі, права і культури. Асоціальна поведінка також охоплює такі категорії, як девіантність, антисоціальність та делінквентність. Дослідниця вважає, що асоціальна поведінка виникає внаслідок психічних порушень або недоліків виховання і виражається в таких проявах, як зухвалість, жорстокість, спалахи гніву, брехливість, вандалізм, садизм, крадіжки і так далі. Савищенко В. кваліфікує асоціальну поведінку за ступенем завданої шкоди нормам моралі і права. У зв'язку з цим вона виділяє чотири типи асоціальної поведінки:

1) дегенеративна поведінка, пов'язана з порушенням культури поведінки, моральних стандартів внаслідок антисоціальних розладів особистості;

2) девіантна поведінка підлітків, яка відхиляється від норм моралі і культури, але не порушує правових норм;

3) делінквентна, тобто протиправна поведінка людини (дія або бездіяльність), що виявляється в порушенні правових норм, за що особа притягується до юридичної відповідальності (дисциплінарної, адміністративної, цивільної, кримінальної, конституційної). Найбільш соціально небезпечним автор вважає злочинну поведінку, оскільки вона формується на помилкових цінностях субкультури злочинного світу і проявляється в злочинній діяльності;

4) проблемна поведінка, тобто дії, вчинки людини, спричинені такими психічними детермінантами, як прикордонний психічний розлад, афективне (емоційне) порушення когнітивних процесів внаслідок деструкції нормального емоційного стану, біполярне коливання настрою між протилежними полюсами, що може призвести до маніакальності та глибокої депресії, нарцисична завищена самооцінка, параноїдальність особистості, посттравматичний стресовий розлад (Савищенко, 2024).

Схожу позицію виявляють Бахновська І. П., Мартенко О. Л. та Мартенко Ю. І., але при цьому автори характеризують асоціальність виключеністю із соціальної взаємодії, оскільки соціально неприйнятна поведінка індивіда порушує суспільні підвалини (Бахновська, 2015; Мартенко О., & Мартенко Ю., 2020).

Щоб мати більш чітке уявлення про домінуючі риси правопорушника, слід звернутися до психологічних особливостей особистості делінквента, профіль якої досить докладно описаний багатьма вченими. У тому числі Охріменко І. М. робить висновок, що особливості структури особистості полягають в тому, що кожен із наступних її компонентів базується на попередньому. При цьому спрямованість психологічних установок є провідним елементом динамічної підструктури. Ця наукова позиція обґрунтована тим, що орієнтація формується в процесі життя індивіда, відповідно до рівня його виховання і освіти. Вона розташована на верхньому рівні структури особистості і визначає спосіб життя, вибір індивідуальних дій і так далі (Охріменко, 2010). Експерти стверджують, що особистість злочинця відрізняється від особистості законослухняного громадянина притаманними їй негативними цінностями і стійкими психологічними особливостями, що сприяють злочинній поведінці, які відображають корисливу, корисливо-насильницьку і насильницьку спрямованість (Александров, Андросюк, Казміренко та ін., 2008).

Аналізуючи результати досліджень, можна констатувати, що є досить істотні психологічні відмінності між різними категоріями злочинців. Так, психотипи корисливих правопорушників, що займаються крадіжками, характеризуються переважно стійкою нервовою системою, високою емоційною рухливістю і низькою статичною витривалістю. Вони володіють високою концентрацією уваги, розвиненою пам'яттю і середнім рівнем інтелекту, а також демонструють високий рівень активності. Ці особи успішно приховують свою замкнутість, нетовариськість і недовіру до оточення, мають негативне ставлення до соціальних норм і цінностей, проявляють байдужість до свого соціального статусу, прагнуть до нейтральних відносин і достатньою мірою контролюють свою поведінку (Охріменко, 2010). Ковальова А. В. зазначає, що злочинці, хоча і мають деякі подібності з корисливо-насильницькими злочинцями, демонструють психологічні характеристики на менш вираженому рівні. Вони демонструють кращу соціальну адаптацію, меншу імпульсивність, а також знижену ригідність і стійкість афективних реакцій. Їхня поведінка характеризується більшою гнучкістю і порівняно низьким рівнем тривожності. Злочинці проявляють товариськість, володіють високорозвиненими комунікативними навичками і прагнуть до встановлення міжособистісних контактів. Рівень агресивності у них нижчий, що дозволяє їм краще контролювати свою поведінку. Менш виражене почуття самозвинувачення за раніше вчинені правопорушення (Ковальова, 2013). Що ж стосується психологічних особливостей шахраїв, які також належать до категорії корисливих ненасильницьких типів злочинної особистості, Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко і співавтори, характеризують їх як осіб з високими когнітивними здібностями і маніпулятивними навичками. Ці злочинці часто мають харизму і вміння переконувати, що дозволяє їм легко входити в довіру до своїх жертв. Серед основних рис шахраїв можна виділити низький рівень емпатії, так як шахраї не відчувають співчуття до своїх жертв і не відчувають провини за свої дії. Високий інтелект допомагає розробляти складні схеми і знаходити способи обходу законодавства. Нарцисичні риси обумовлюють завищену самооцінку, що дозволяє їм бути необґрунтовано переконаними у своїй перевазі над іншими. Під впливом імпульсивності вони схильні до ризикових дій і рідко замислюються про наслідки своїх

вчинків. Схильність до маніпулятивності вони вміють використовувати для досягнення своїх цілей за рахунок слабкості інших людей.

Особистісний профіль осіб, що здійснюють корисливо-насильницькі злочини, має певні спільні риси, але їхні делінквентні нахили більш виражені. Ця група характеризується рухливістю нервової системи, агресивністю, афективністю при недостатньому рівні соціальної адаптації та гнучкості поведінки. Їхня імпульсивність пов'язана з труднощами у засвоєнні і реалізації соціальних норм. Значне відчуження від соціального середовища зменшує здатність до адекватної оцінки ситуації, а підвищений рівень тривожності призводить до імпульсивних реакцій на нестандартні або несподівані ситуації. Як результат, ворожість до оточення та антисоціальні дії стають типовою поведінкою.

У свою чергу насильницькі злочинці часто мають глибокі психологічні проблеми, які можуть бути пов'язані з травматичним досвідом у минулому або порушеннями психіки. Часто профіль насильника характеризується високим рівнем агресивності і ворожості, низьким рівнем самоконтролю, нездатністю стримувати свої імпульси і бажання, патологічним прагненням до домінування і контролю над іншими людьми, емоційною нестабільністю, різкими перепадами настрою і підвищеною дратівливістю, соціальною ізоляцією, проблемами в спілкуванні і встановленні соціальних зв'язків. Результати досліджень, які наводить Ковальова А. В., дозволяють виділити наступні характеристики, притаманні особистості насильницького злочинця:

- 1) низький ступінь соціальної адаптації, загальна незадоволеність своїм становищем в суспільстві;
- 2) імпульсивність, що виражається у зниженому самоконтролі, необдуманих вчинках та емоційній незрілості;
- 3) порушення або деформація нормативного контролю. Такі індивіди оцінюють соціальну ситуацію не з точки зору морально-правових норм, а на основі особистих переживань, образ і бажань, що призводить до стійкого порушення соціальної адаптації;
- 4) порушення в комунікативній сфері. Недостатня здатність встановлювати контакти з оточуючими, нездатність прийняти точку зору іншої людини, а також відсутність навичок саморефлексії. Ці фактори знижують можливість адекватного сприйняття ситуації і сприяють виникненню емоційно насичених ідей, пов'язаних зі сприйняттям оточуючих людей і суспільства як ворожих. У сукупності це призводить до формування таких характеристик як інтроверсія, замкнутість і відчуженість, а також агресивність і підозрілість.

За результатами проведеного дослідження, на основі емпіричних даних можна констатувати, що соціальна дезадаптація взаємно обумовлена схильністю до девіантної поведінки.

Найбільш істотне значення має взаємозумовленість нездатності до соціальної адаптації і факторів агресивності та ворожості. Такі риси як ескапізм, загальна дезадаптивність, екстернальність, емоційний дискомфорт і неприйняття інших безпосередньо пов'язані з агресивністю і ворожістю, на це вказують вагомі негативні кореляції, що демонструють порушення основних компонентів соціально-психологічної адаптивності девіанта. Тобто, підвищення рівня агресивності і ворожості підсилює ризик дезадаптації та девіантності особистості.

Таким чином, ключовими якостями, що визначають соціально-психологічну дезадаптивність є аномальний рівень агресивності і ворожості. Зниження рівня цих якостей

сприяє вирівнюванню дисбалансу компонентів адаптивності і нормалізації показників. Відповідно, приведення до норми індивідуально-психологічних особливостей адаптивності сприяє зниженню рівня агресивності і ворожості.

Список використаних джерел

- Александров, Д. О. (2014). *Становлення особистості працівника органів внутрішніх справ*. ВАДЕКС.
- Александров, Д. О., Андросюк, В. Г., Казміренко, Л. І. та ін. (2007). *Юридична психологія*. КНТ.
- Барабаш, О. (2017). *Поняття та види делінквентної поведінки людини*. <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/00ffe9bb-9b0d-4af6-a353-fe8a0d033346/content>
- Бахновська, І. П. (2015). Асоціальна поведінка особи як суспільна проблема становлення надійної особистості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 30(1), 10–13. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/1913>
- Гриць, А. М., & Голубнюк, В. О. (2016). Психологічні чинники соціальної дезадаптації підлітків. *Актуальні проблеми психології*, 14(11), 14–26. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705197>
- Запорожченко, О. (2019). Соціально-психологічні аспекти адаптації у сучасному соціумі. *Психологічні ресурси особистості: соціально-психологічний зміст*, 50–53. <http://hdl.handle.net/123456789/1051>
- Запорожченко, О. (2020). Соціально-психологічна дезадаптація підлітків та її профілактика. *Соціально-правовий захист різних категорій населення: європейський вимір*, 51–55. <http://hdl.handle.net/123456789/1300>
- Іваненко, Б., & Святенко, Ю. (2023). Особливості детермінації та вияву аутодеструктивної поведінки особистості. *Grail of Science*, 30, 321–328. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.08.2023.053>
- Казміренко, Л. І., & Моїсеева, Є. М. (2008). *Юридична психологія. Альбом схем з коментарями*. КНТ.
- Кікалішвілі, М. В. (2011). Девіантна поведінка: поняття та ознаки. *Вісник Академії адвокатури України*, 3, 109–122. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vaa_u_2011_3_19.pdf
- Коваленко, А. В., & Прищак, М. Д. (2019). *Інтроверсія як властивість особистості*. <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/27747/7650.pdf?sequence=3>
- Ковальова, А. В. (2013). *Юридична психологія*. <https://dspace.lgpu.org/bitstream/123456789/503/1/1MR1.pdf>
- Кочубейник, О. М. (2017). Психологічний зміст аномії: конструювання опитувальника. *Педагогічний процес: теорія і практика*, 1(56), 7–14. <https://doi.org/10.28925/2078-1687.2017.1.714>
- Левчук, І. (2014). Функційно-семантична специфіка префіксальних новотворів із компонентом анти- у мові інтернет-видань. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 1(12), 93–96. <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/5998/1/20.pdf>
- Лич, О. М., & Кузнецова, А. В. (2019). Зв'язок акцентуацій характеру зі схильністю до антисоціальної поведінки підлітків. У Л. В. Помиткіна & О. П. Хохліна (Ред.), *Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та професій в умовах мережевого суспільства*. (с. 223–226). Альфа ПІК. <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/49088>
- Мартенко, О. Л., & Мартенко, Ю. І. (2020). *Асоціальна поведінка молоді як актуальна проблема сучасного українського суспільства*. <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/2032168f-3da2-4e77-843e-05509375ee66/content>
- Нежуга, А. В. (2015). Агресивна поведінка підлітків як різновид девіантної поведінки. У *Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 квітня 2015 р.)*. (С. 101–104) ХНУВС. <https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/84.pdf>
- Онуфрієва, Л. А., & Чайковська, О. М. (2024). *Психологія девіантної поведінки*. Видавець Ковальчук О. В. <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7837/Psykholohiia-deviantnoi-povedinky.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Охріменко, І. М. (2010). Особливості розмежування окремих типів злочинів як об'єктів оперативно-розшукової психології. *Держава і право*, 49, 490–496. <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/34354>
- Савіщенко, В. (2024). *Соціальна і асоціальна поведінка: трансдисциплінарний підхід*. <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/13576/1/247.pdf>
- Самсін, І. & Гачак-Величко, Л. (2021). Основні чинники формування девіантної поведінки неповнолітніх. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 28, 43–47. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/385>
- Саржевський, С. М. (2020). *Суйцидологія*. http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/11959/1/2020_Suitsydohologia.pdf
- Середницька, І. А. (2020). Чинники дитячого бродяжництва: психологоправовий аспект. У *Криміналістичні та психологічні аспекти досудового розслідування: матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 29 квітня 2020 р.)*. (С. 195–198). ОДУВС. <http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/2757/1/2020%2036%20матеріалів%20НПК%2029.04.2020.pdf>
- Шевчук, В. В. (2021). Девіантна поведінка як форма соціальної дезадаптації особистості: сутність і фактори виникнення. У *Неперервна освіта: актуальні дискурси. Збірник матеріалів XV Всеукраїнської науково-*

практичної конференції з міжнародною участю (До 75-ї річниці Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти). (С. 203–207). РІК-У, ЗІППО. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/орник_матер_ал_в.%2B20.1206.pdf

Noppe, J., & Verhage, A. (2017). Using force: experiences of Belgian police officers. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 40(2), 278–290. <https://doi.org/10.1108/PIJPSM-10-2015-0112>

Teymoori, A., Bastian, B., & Jetten, J. (2017). Towards a psychological analysis of anomie. *Political Psychology*, 38(6), 1009–1023. <https://doi.org/10.1111/pops.12377>

References

Aleksandrov, D. O. (2014). *Formation of the personality of an employee of internal affairs agencies*. VADEX [in Ukrainian].

Aleksandrov, D. O., Androsiuk, V. G., Kazmirenko, L. I. et al. (2007). *Legal psychology*. KNT [in Ukrainian].

Barabash, O. (2017). *Concepts and types of delinquent behavior* [in Ukrainian]. <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/00ffe9bb-9b0d-4af6-a353-fe8a0d033346/content>

Bakhnovska, I. P. (2015). Antisocial behavior as a social problem in the formation of a reliable personality. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 30(1), 10–13 [in Ukrainian]. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/1913>

Hrys, A. M., & Golubnyuk, V. O. (2016). Psychological factors of social maladjustment in adolescents. *Current problems in psychology*, 14(11), 14–26 [in Ukrainian]. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705197>

Ivanenko, B., & Svyatenko, Yu. (2023). Features of the determination and manifestation of self-destructive behavior of the personality. *Grail of Science*, 30, 321–328 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.08.2023.053>

Kazmirenko, L. I., & Moiseeva, E. M. (2008). *Legal psychology. Album of diagrams with comments: textbook*. KNT [in Ukrainian].

Kikalishvili, M. V. (2011). Deviant behavior: concepts and characteristics. *Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 3, 109–122 [in Ukrainian]. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vaa_2011_3_19.pdf

Kovalenko, A. V., & Pryshchak, M. D. (2019). *Introversion as a personality trait* [in Ukrainian]. <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/27747/1/7650.pdf?sequence=3>

Kovaleva, A. V. (2013). *Legal psychology: methodological recommendations* [in Ukrainian]. <https://dspace.lgpu.org/bitstream/123456789/503/1/1MR1.pdf>

Kochubeinik, O. M. (2017). Psychological content of anomie: constructing a questionnaire. *Pedagogical process: theory and practice*, 1(56), 7–14 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.28925/2078-1687.2017.1.714>

Levchuk, I. (2014). Functional and semantic specificity of prefix neologisms with the component anti- in the language of Internet publications. *Scientific Bulletin of the Lesya Ukrainka Eastern European National University*, 1(12), 93–96 [in Ukrainian]. <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/5998/1/20.pdf>

Lych, O. M., & Kuznetsova, A. V. (2019). The relationship between character accentuations and the propensity for antisocial behavior in adolescents. In L. V. Pomyatkina, O. P. Khokhlina (Eds.), *Individuality in the psychological dimensions of communities and professions in a network society*. (pp. 223–226). AlfaPIK [in Ukrainian]. <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/49088>

Daniar KIKBAEV, PhD Student

ORCID ID: 0009-0006-1128-9366

e-mail: kikbaev.ds@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Martynenko, O. L., & Martynenko, Yu. I. (2020). *Antisocial behavior of youth as a pressing issue in contemporary Ukrainian society* [in Ukrainian]. <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/2032168f-3da2-4e77-843e-05509375eee6/content>

Nezhuta, A. V. (2015). Aggressive behavior of adolescents as a type of deviant behavior. In *Deviant behavior: sociological, psychological, and legal aspects: materials from a scientific-practical conference (Kharkiv, April 10, 2015)*. (pp. 101–104) Kharkiv National University of Internal Affairs [in Ukrainian]. <https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/84.pdf>

Noppe, J., & Verhage, A. (2017). Using force: experiences of Belgian police officers. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 40(2), 278–290. <https://doi.org/10.1108/PIJPSM-10-2015-0112>

Onufriyeva, L. A., & Chaykovskaya, O. M. (2024). *Psychology of deviant behavior*. Publisher Kovalchuk O.V. [in Ukrainian]. <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7837/Psykholohii-a-deviantnoi-povedinky.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Okhrimenko, I. M. (2010). Features of the differentiation of certain types of criminals as objects of operational-investigative psychology. *State and Law*, 49, 490–496 [in Ukrainian]. <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/34354>

Savishchenko, V. (2024). *Social and antisocial behavior: a transdisciplinary approach* [in Ukrainian]. <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/13576/1/247.pdf>

Samsin, I. L., & Gachak-Velychko, L. (2021). Main factors in the formation of deviant behavior in minors. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 28, 43–47 [in Ukrainian]. <https://nzlubb.org.ua/index.php/journal/article/view/385>

Sarzhovsky, S. M. (2020). *Suicidology: a training manual for medical interns specializing in psychiatry* [in Ukrainian]. http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/11959/1/2020_Suitsydolohia.pdf

Serednytska, I. A. (2020). Factors of child vagrancy: psychological and legal aspects. In *Criminalistic and psychological aspects of pre-trial investigation: materials of the scientific and practical Internet conference (Odessa, April 29, 2020)*. (pp. 195–198). ODUVS [in Ukrainian]. <http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/27571/1/2020%2036irnik%20materianliv%20HPK%2029.04.2020.pdf>

Shevchuk, V. V. (2021). Deviant behavior as a form of social maladjustment of the individual: essence and factors of occurrence. In *Continuing education: current discourses. Collection of materials from the XV All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation (On the 75th anniversary of the Transcarpathian Institute of Postgraduate Pedagogical Education)*. (pp. 203–207). RIK-U, ZIPPO [in Ukrainian]. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/орник_матер_ал_в.%2B20.1206.pdf

Teymoori, A., Bastian, B., & Jetten, J. (2017). Towards a psychological analysis of anomie. *Political Psychology*, 38(6), 1009–1023. <https://doi.org/10.1111/pops.12377>

Zaporozhchenko, O. (2019). Socio-psychological aspects of adaptation in modern society. *Psychological resources of the personality: socio-psychological content*, 50–53 [in Ukrainian]. <http://hdl.handle.net/123456789/1051>

Zaporozhchenko, O. (2020). Social and psychological maladjustment of adolescents and its prevention. *Social and legal protection of various categories of the population: European dimension*, 51–55 [in Ukrainian]. <http://hdl.handle.net/123456789/1300>

Отримано редакцію журналу / Received: 16.11.24

Прорецензовано / Revised: 11.05.25

Схвалено до друку / Accepted: 15.06.25

FACTORS OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL MALADAPTATION IN INDIVIDUALS WITH DEVIANT BEHAVIOR

Background. This article is relevant because it aims to establish the relationship between socio-psychological maladaptation factors and predisposition to deviant behavior. Its goal is to demonstrate through empirical research that a tendency toward specific types of deviant behavior is linked to the components of aggressiveness and hostility, leading to a breakdown in an individual's socio-psychological adaptation.

Methods. Three standardized questionnaires were utilized: the Socio-Psychological Adaptation Diagnostic by K. Rogers-R. Diamond, the method for assessing the tendency toward deviant behavior (A. N. Orel), and the predisposition to aggression and hostility by A. Buss-A. Durkee. The sample consisted of 252 participants (n = 252), aged 21 to 46, who provided consent to participate.

Results. Factors that predispose individuals to deviant behavior are either directly connected to adaptive factors or stimulate abnormal increases in aggressiveness and hostility. Such alterations result in impaired adaptability. Empirical data suggest that the psychological profile of a person with a deviant orientation results from socialization disorders.

Conclusions. The most significant finding is the interdependence between adaptation factors and factors related to aggressiveness and hostility. Strong correlations between predisposition to deviant behavior and the components of aggressiveness and hostility may be critical in determining the extent of social maladaptation in a person with a deviant orientation. The key elements influencing socio-psychological maladaptivity are the tendencies toward deviant behavior amid abnormal levels of aggressiveness and hostility. Conversely, lowering aggressiveness and hostility levels can balance the primary factors affecting adaptability and normalize indicators related to predisposition to deviant behavior. Therefore, normalizing individual psychological traits of adaptability can help decrease the risk of deviant behavior and reduce aggressiveness and hostility.

Keywords: asociality, aggressiveness, hostility, deviance, delinquency, socio-psychological maladaptive.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.